

TEMA: Investeringer og handel

*Hvis verden var enkel / Butikk og bistand, hand i hand?
Frihandelsavtale etter 18 år med protester / Sult, subsidier og WTO
Blå regjering i motbakke / Mer eller mindre etikk / Når politikk er handelshindring*

INNHOOLD

Det er en utbredt forestilling at norske selskaper ikke er knyttet til korrupsjon og at de kjenner et helt annet samfunnsansvar. Men virkeligheten er ikke så enkel.

– Tore Linné Eriksen, side 4

3 FOLK FORAN FINANS

Leder

4 HVIS VERDEN VAR ENKEL

I Norge har det vært en systematisk kampanje for å snakke ned bistanden, sier Tore Linné Eriksen. Inn toger investeringene.

7 BUTIKK OG BISTAND?

Heter det skape for å dele, eller dele for å skape?

11 FRIHANDELS-AVTALE VEDTATT ETTER 18 ÅR MED PROTESTER

Seattle eller Bali: WTO-avtale blir det, uansett.

16 ATTAC-NYTT

17 LEDET ATTACS LENGSTE KAPITTEL

En samlet kor roper «four more years». Men Benedikte Pryneid Hansen takker for seg.

20 SULT, SUBSIDIER OG WTO

Som en del av Our World Is Not For Sale-nettverket, deltok Attac på WTO-møte på Bali. Men verden var visst til salgs likevel.

26 BLÅ REGJERING I MOTBAKKE MED BIT

Etter å ha lest om BIT, kommer du til å gape.

29 DOBBELT-MORAL INNTAR HOVEDSCENEN I WTO

Timothy A. Wise oppsummerer

30 MER ELLER MINDRE ETIKK

Oljefondets etiske retningslinjer er truet. Men de bør utvides.

32 NÅR POLITIKKER HANDELSHINDRING

Fagrådets spalte

FOLK FORAN FINANS

Benedikte Pryneid Hansen

LEDER

Den globale finanskrisa har gitt økt støtte til krav om strengere regulering og beskatning av en finanssektor utenfor kontroll. På toppmøter i internasjonale fora som G20 og OECD er temaet høyt på dagsorden. Men mens mange politikere her søker re-regulering av finans, forhandler de samme politikerne bort det politiske handlingsrommet til nettopp å gjennomføre ønskede krisetiltak når det skal inngås handels- og investeringsavtaler. Der legges det opp til fortsatt fri flyt av kapital, som om finanskrisa aldri fant sted.

En av de mest aktuelle avtalene akkurat nå er den transatlantiske partnerskapsavtalen, TTIP, mellom EU og USA. Avtalen vil bli verdens største i sitt slag, og vil få konsekvenser for store deler av verden. EU og USA utgjør til sammen halvparten av verdensøkonomien, en tredjedel av handelen og to tredjedeler av utenlandsinvesteringene. Det vises til at formålet er å redusere toll og handelshindringer, men det er i realiteten en avtale for å fjerne politisk handlingsrom. Tollsatsen er allerede svært lav og handelshindringene er få mellom de to avtalepartene.

Gjennom avtalene kan banker og private finansinstitusjoner gjøre om på innførte eller planlagte reguleringstiltak etter finanskrisa. Både FN og IMF har advart mot at slike investeringsavtaler kan alvorlig svekke staters mulighet til å bekjempe finansielle og økonomiske kriser. Mange frykter nå at blant annet den europeiske finanstransaksjonskatten, som er ventet vedtatt av 11 EU-land i år, kan stå i fare. Det samme kan gjelde tiltak mot skatteunndragelse og gjeldssanering for de mest kriserammede landene.

Et av de områdene som bekymrer kritikerne mest er investor-stat-prinsippet, som gir selskaper muligheten til å saksøke stater ved brudd på avtalen. Brudd defineres svært bredt, og innebærer blant annet en svært romslig definisjon av «ekspropriasjon». Blant annet inkluderer dette tap av potensiell fremtidig profitt for selskapene ved innføring av ny lovgivning. Investor-stat-prinsippet er allerede utbredt i eksisterende investeringsavtaler, og antall søksmål stiger eksplosivt.

Etter finanskrisa har antall søksmål mot eurokrisens hardest rammede økt. En av de som har merket dette er Hellas, som i mai 2013 ble saksøkt av slovakiske og kypriotiske investorer etter at skrev ned deler av statsgjelda. Trusselen om dyre søksmål skremmer også politikere fra å demokratisk vedta lovgivning som skal gagne befolkningen. Vinner selskapet vil de motta skattebetalernes kompensasjon for tap av (den potensielle) fremtidig profitten.

I tillegg til det demokratisk forkastelige i å gi private selskaper rett til å overstyre demokratiske vedtak er forhandlingene omsvøpet av hemmelighold for sivilsamfunn, journalister og folkevalgte(!). Samtidig er selskaper både tett involvert i forhandlingene, og de skal sikres såkalt «reguleringstransparens», en juridiske rettighet til å lobbe fremtidige politiske prosesser.

Sammen med brede bevegelser i Europa og USA skal vi jobbe for å stoppe denne avtalen. Vi har klart det før, og skal klare det igjen. Vi krever at politikerne setter folk foran finans! ■

Hvis verden var enkel

FOTO: HANS NØSTDAHL

Petter Slaatrem Titland

INTERVJU

«Hva slags investeringer, hva slags infrastruktur, hva slags energi og hva slags jordbruk», spør Tore Linné Eriksen. Han vil naive forestillinger om de ubetingede godene til livs.

Investeringer ser ut til å være den nye mirakeloppskriften for å skape utvikling, til og med i Afrika, som før var av liten interesse. Hvorfor skjer dette nå?

- Det er mange grunner, selvsagt. Et viktig utgangspunkt er at kapitalinteressene i vår del av verden alltid er på jakt etter nye investeringsområder. Gjennom Verdensbanken, WTO og bilaterale handelsavtaler er det presset fram liberalisering som legger feltet mer åpent, dette er velkjent for Attacs medlemmer. Norge er en pådriver i ei slik retning, ikke

minst når det gjelder tjeneste- og energisektoren, der Telenor, Statoil og leverandørindustrien har store interesser. Dette er godt dokumentert i en serie utredninger fra den norske Handelskampanjen.

Ideologisk har det lenge vært en offensiv for privatisering i ulike former, deriblant offentlig-privat samarbeid. Vi ser også i Norge at det har vært en systematisk kampanje for å snakke ned bistanden, både for å legitimere nedskjæringer og for å

TORE LINNÉ ERIKSEN

- Tore Linné Eriksen er historiker og professor ved Høgskolen i Oslo og Akershus
- Han jobber ved Institutt for internasjonale studier og tolkeutdanning
- Forskningsfeltene hans er ikke-vestlig historie, internasjonale politikk og økonomisk historie
- Eriksen er medlem av Attacs fagråd

vri midlene over til investeringer. De som ser statlige institusjoner og nasjonal råderett som en bremsekloss, har gode dager, og veit å benytte dem.

Hva slags investeringer er det mest tale om?

- Det varierer veldig. Mens det i Asia er store investeringer for å utnytte billig arbeidskraft til industrieksport, har det i Afrika i all hovedsak vært investeringer i utvinning av olje og andre minera-

ler. Angola og Nigeria er de mest kjente eksemplene på dette, der blant annet Statoil lenge har vært med. I tråd med oljeselskapenes kamp for å finne nye ressurser har letinga tiltatt over hele kontinentet, og norske selskaper er med i dette kappløpet i stadig flere land. Lenge har råvarejakta og økt rivalisering mellom vestlige land, India og Kina vært de viktigste drivkreftene bak økte investeringer i Afrika.

Hvilke effekter ser vi av dette kappløpet?

- Selvsagt har dette økt brutto-nasjonalproduktet kraftig, men for eksempel Angola er et av de landa som skårer aller lavest på relevante utviklingsmål. Tilsvarende er Ekvatorial-Guinea et av de landa i verden som har raskest økonomisk vekst, men også her handler det om enklaver, med få eller ingen ringvirkninger. Det går også hånd i hånd med korrupsjon og politisk brutalisering. Det er dette som gjerne kalles vekst uten utvikling, og det er lang forskningstradisjon som nettopp studerer de begrensede ringvirkningene som denne formen for ensidig og råvareavhengig vekst har.

Men nå ser vi framveksten av en investeringsiver som hevder å ha gode hensikter?

- En ny investeringsbølge mer generelt handler nå om agribusiness og det som med rette kalles for landran. Dette tok helt av for noen år sida, da matvareprisene steg kraftig, samtidig som investeringskapital måtte lete etter nye kanaler under krisa i vår del av verden. Soyaproduksjon til matdrivstoff til sultne biler er en ytterligere faktor. For investorene kan dette være lønnsomt, og det hellige brutto-nasjonalproduktet kan på kort sikt få et oppsving. Ideologisk begrunnes dette med behovet for en slags ny grønn revolusjon,

der Bill Gates, Monsanto og Yara er blant spydspissene, godt heiet fram av tidligere utviklingsminister Erik Solheim fra norsk side. Ofte har dette gitt preg av krig mot småbønder som driver lokal matforsyning, og som drives vekk fra jorda eller bukker under i konkurransen. Et norsk selskap, Green Resources, er en aktiv pådriver.

La oss vende litt tilbake til den generelle diskusjonen om utenlandsinvesteringer. Har forskningen noe å bidra med?

- Det som kalles forskning er også av ymse slag. De som arbeider innafor en nyliberalistisk ramme, og som tror at enkeltinvesteringer kan studeres uavhengig av samfunnsmessige virkninger, har ikke vanskeligheter med å finne gode eksempler. Noen økonomer viser til at investeringer er et gode så sant de skaper én ny arbeidsplass, og det er ekko av dette som nå stiger opp hos oss. Men bildet er mye mer sammensatt. Samtidig som utenlandske varekjeder investerer i kjøpekraftige markeder i India, blir en lang rekke arbeidsplasser borte i småhandelssektoren, som er en av de aller viktigste formene for sysselsetting i dette store landet. Men de er mindre produktive, som det heter, og derfor er det økonomisk forskning som ser på dette som et moderniserende framsteg.

Og den gode forskningen?

På den andre sida står forskere som forsøker å se på samfunnet som en helhet, og her er det en tradisjon for å vise til en rekke forutsetninger som må være til stede for å skape en breiere form for utvikling. De klassiske eksemplene er de såkalte tigrene i Asia, slik som Sør-Korea, der statens rolle var avgjørende, og hvor planlegging, styring og regulering var viktig. På mange måter har jo Kina i innledende faser illustrert

det samme.

Er det andre sider ved utenlandsinvesteringer som forskning har løfta fram?

- Et viktig trekk er at verdiskapinga ofte overdrives fordi så stor del av den ikke havner i vertslandet, verken hos myndigheter eller produsenter. Ikke minst skjer det gjennom prisfiksjing innafor et nettverk av morselskaper, datterselskaper, stråelskaper og skatteparadiser. Dette praktiseres i rikelig monn av de fleste selskaper som Oljefondet investerer i. Dette er noe som ikke minst er dokumentert av organisasjoner som vi også finner i Norge, slik som Tax Justice Network, Publish What You Pay og Attac. Internasjonalt har Norge spilt en ganske anstendig rolle, men det er langt fra godt nok, og det er grunn til å engste seg med dagens regjeringer. Det dreier seg om enorme summer i det som på fagspråket kalles «illicit transfers», og som i overføringer til Nord mange ganger overstiger det som kalles for bistand til land i Sør. De ferskeste tallene har vi fra en studie utført av organisasjonen Global Financial Integrity, som anslår at en slik finansflom bare i 2011 utgjorde 950 milliarder dollar, mens beløpet for perioden 2002-2011 går opp i 6 000 milliarder.

I tillegg har vi også god forskningsdokumentasjon på at teknologi-overføring også er mer begrenset enn det mange tror, det har selvsagt sammenheng med patentlovgivning og forsterket vern av eierselskapenes rettigheter etter internasjonale avtaler de har vært med på å drive fram.

Investeringer i infrastruktur må vel sies å være et udelt gode?

- Dette er selvsagt avgjørende for utvikling av et allsidig næringsliv, men også her er bildet sammensatt. Infrastruktur er et sekkebegrep,

og det er forskjell på utbygging av småkraftverk og Ingadammen til 500 milliarder kroner i DR Kongo, det er forskjell på bygdeveier og de gigantiske transportkorridorene for storindustri og eksport. Den satsinga som G20-landa og Verdensbanken nå har skissert, er med rette kritisert for å vende tilbake til fortidas synder, slik som megadammer og tilsvarende kraftverk som praktisk talt går vanlige fattigfolk hus forbi. I vårt lands historie har infrastruktur vært et nasjonalt anliggende, men overlatt til markedet forsterkes skeivheter, og samfunnsøkonomiske hensyn må vike.

Du har stort sett trukket fram negative sider, så hva er de positive?

- Jeg har minnet om at bildet er mer sammensatt enn det som gjerne presenteres, også i dagens norske debatt. Selvsagt er bedre infrastruktur, allsidig industri og forbedret jordbruk et gode, på samme måte som handel kan bidra til utvikling. Men vi må alltid spørre: hva slags handel, hva slags infrastruktur, hva slags energi, hva slags investeringer og hva slags jordbruk. Det jeg vil lins, er den naive forestillingen om at alt er et ubetinget gode, bare det skjer i privat regi. Dette er det ingen forskningsmessige holdepunkter for. Mye springer ut av den for lengst diskrediterte tanken om det som kalles «trickle down-effekten», altså at enhver vekst er av det gode, og at den vil sildre ned til fattigfolk. Dersom ulikhetene i et land er store, og til og med voksende, er det sjeldent at dette skjer. Denne tanken var populær for tretti-førti år sida, og ser ut til å få sin renessanse nå, også fra norske myndigheter. Dette er rein ideologi, ikke annet...

Men alt går bedre bare det er tale om norske selskaper?

- Det er en utbredt forestilling at norske selskaper er besjelet av en

slags veldedighet, at de ikke er knyttet til korrupsjon og at de kjenner et helt annet samfunnsansvar. Men virkeligheten er ikke så enkel, på samme måte som innenfor bistanden er det både syndere og helgener, og det er mange lik i lasten. Korrupsjonsskandalen i Yara er bare toppen av isfjellet. Innenfor olje, energi, tjenestesektoren, infrastruktur og fiskeoppdrett, for å ikke snakke om Oljefondet, har Norge rykket fram med offensive interesser. Offisiell norsk politikk har i de siste åra blitt dreid i retning av privatisering, mer Verdensbank-ideologi, og mer trickle-down-tenkning. Et uttrykk for dette ser vi også i det offentlige Norfund, som med bistandsmidler driver med investeringer og utlån. Direktøren er Kjell Roland, som da han var ECON-leder var kjent som en viktig premissleverandør for privatiseringsoffensiven under den første Stoltenbergregjeringa. Og en utviklingsminister fra SV utnevnte Kristin Clemet som styreleder samme sted.

Derfor er det så viktig at det finnes et levende sivilsamfunn og norske organisasjoner som driver kritisk gransking, selv om de får alt for lite oppmerksomhet i mediene og i politiske debatt når de utfordrer glansbildene. Jeg nevnte Handelskampanjen, men kan også trekke fram et solid arbeid fra Utviklingsfondet og Spire, som avslører norske selskapers medvirkning til landran. Fellestrådet for Afrika har utviklet en database over norske investeringer i Afrika, og gransker både Statoil og andre bedrifter på ville veier. Også Framtiden i våre hender gir viktig bidrag, ikke minst om norsk utvinningsindustri i Afrika. Fra FIVAS har vi mye materiale om norske interesser i å legge verden i rør og om megadammer. I fjor kom en spennende rapport fra Forum for Utvikling og Miljø om hvordan

den norske staten oppfører seg som kapitalist ute i den store verden. Når kritisk forskning har dårlige kår, og kommunikasjonsrådgivere i selskaper og i det statlige Norfund selger glansbilder, er dette et lys i mørket. ■

BUTIKK OG BISTAND, HAND I HAND?

Eivind Hageberg

ANALYSE

Høyre- og venstresida ser ut til å være enige i at man både må skape og dele for å frambringe utvikling. Når Børge Brende prioriterer investeringsstøtte til privat næringsliv over utviklingsbudsjettet, kommer alle solidariske hjerter til å fryde seg. Eller?

Er det slutt på at venstresida bare vil dele kakestykkene, mens høyresida bare vil bake mer kake? Vi snakker selvsagt om utviklingspolitikk, og om oppblomstringen av investeringsstøtte som bistand under den rødgrønne regjeringa. SV, med utviklingsministrene Heikki Holmås og Erik Solheim i spissen, har på 2000-tallet blitt tydelige på at vekst og næringsliv i grunnen er bra for utvikling. Holmås kunne i 2013 fortelle at investeringer og økt handel sto på «toppen av ønskelista når afrikanske politiske ledere forteller hva de ønsker seg fra Norge og andre kapitalsterke land». Både Høyre og FrP har på sin side erkjent behovet for skattlegging og fordeling. Høyres Peter S. Gitmark uttalte i 2012 at Høyres hovedmål for utviklingspolitikken var på den ene sida å spre demokrati og menneskerettigheter, og på den andre sida løfte fattige land «varig ut av fattigdom». Alle har litt rett, i god norsk tradisjon.

Investeringer og privat næringsliv inn i bistanden

Den utviklingsbistanden som særlig har havnet i fokus er støtte til privat næringsliv gjennom investeringsmidler. Både styreleder i det statlige investeringselskapet Norfund, Kristin Clemet, og Erik Solheim har framhevet hvordan denne formen for bistand bidrar til kapitaltilgang, noe som er særlig viktig for utvikling av næringslivet og en fungerende økonomi.

Kristin Clemet er daglig leder i tenketanken Civita og styreleder i Norfund
FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Midler til privat næringsliv kan defineres som bistand, sier Development Assistance Comitee (DAC) i Organisasjonen for økonomisk samarbeid og utvikling (OECD). DAC er en komite for koordinering av bistand fra OECD-land med tradisjonelt stor definisjonsmakt på bistandsområdet. DAC-OECD definerer bistandsmidler som pengestrømmer fra offentlige myndigheter til godkjente mottakerland og multinasjonale institusjoner. Norge gir støtte både bilateralt (til enkeltland) og multilateralt (til internasjonale organisasjoner). DAC presiserer videre at midlene må gis med formål om å skape økonomisk utvikling og velferd i utviklingsland, og som tilfredsstillt kravet til å ha en såkalt «gavekarakter».

Utenriksdepartementet lanserer Norfunds mikrokredittfond. Her er daværende utviklingsminister Erik Solheim (t.v) sammen med initiativtaker til fondet, Johan H. Andresen
FOTO: STIAN LYSBERG SOLUM / SCANPIX

Hva er så denne næringslivsstøtten alle snakker om? Dette er bistandsmidler som utbetales til og forvaltes av det private næringslivet, med formål om kommersiell næringsutvikling. En kan skille mellom det å støtte norsk næringsliv til å drive med investeringer og andre aktiviteter i sør, og det å støtte næringsliv i sør direkte.

Mer retorikk enn praksis

Rapporten *Bistand eller butikk* fra 2013, utgitt av Kirkens nødhjelp og Forum for Utvikling og Miljø (Forum), gir en oversikt over næringslivsstøttens plass i norsk bistand. Gjennombruddet kom ifølge rapportforfatterne med Bondevik-regjeringen i 1999, og sammenfaller med en internasjonal trend med økt satsning på bistand via og til privat næringsliv. Dette er da i motsetning til bistand via offentlig sektor og til ikke-statlige organisasjoner (NGOer).

Rapportforfatterne mener det økte fokuset for Norge sin del i hovedsak er en retorisk vending. I faktiske utbetalinger har støtten kanalisert gjennom privat sektor ikke økt sin andel på bekostning av andre mottakere. Dette kan vi kjapt belegge med noen tall fra Norad: Utbetalingene har økt i takt med resten av bistandsbudsjettet, fra 231 millioner i 1999 til 1 181 millioner i 2011. Om lag en

tredjedel av næringslivsstøtten i perioden 1999-2012 har gått til norsk privat sektor, mens resten har gått til utenlandsk privat sektor. Sett under ett har andelen av det totale bistandsbudsjettet som har gått til privat sektor har i perioden 1999-2012 vært forholdsvis stabil rundt 3 prosent, med en topp i 2011.

Dette inkluderer ikke alle midlene. Forfatterene bak *Bistand eller butikk* påpeker at midlene som øremerkes til næringsutvikling har økt fra 300 millioner i 2002 til nærmere to milliarder i 2011. Disse har dermed økt sin andel av bistandsbudsjettet fra to til syv prosent.

Størsteparten av overføringene går til Norfund. Norfund, eller Statens Investeringsfond for Næringsvirksomhet i Utviklingsland, er et investeringselskap eid av Utenriksdepartementet med mål om å utvikle og etablere bedrifter i fattige land for å bidra til utvikling. Mange Attacere kjenner kanskje Norfund best som selskapet med tilknytning til skatteparadis. Kapitalfluktutvalget kritiserte Norfund for å bidra til å opprettholde skadelige strukturer for utviklingsland. Norfund er den største forvalteren av bistandsmidler til privat sektor, og kanaliserer midlene som går til næringsliv i sør. De investerer direkte og indirekte i bedrifter,

og gir lån. Dermed skiller Norfund seg fra andre deler av bistandsapparatet, som i større grad yter gavebistand.

Til tross for de kraftige økningene i overføringer til Norfund, mener *Bistand eller butikk* at det er et retorisk gap mellom «den rollen som norske myndigheter sier at de ønsker at norsk næringsliv skal inneha, og de midlene som faktisk stilles til rådighet».

Næringslivsstøtte som en felles bistandsplattform med de blåblå?

Når FrP og Høyres regjeringserklæring på området utviklingspolitikk sier at de vil «legge vekt på næringsutvikling, investeringer og økonomisk vekst i samarbeidsland gjennom et moderne og diversifisert virkemiddelapparat», er sannsynligvis ett av tiltakene de tenker på en ytterligere styrking av næringslivsstøtten. Er det dermed med å flytte investeringsstøtte fra retorikk til praksis at utviklings- og solidaritetsorganisasjoner bør finne sammen med utenriksminister Brende, når han i år skal definere den blåblå utviklingspolitikken?

At politikken skal være basert på faglige bevis er en trend i tiden. Den tidsriktige og pragmatiske posisjonen til dette er å basere samarbeid på hvorvidt støtteformen gir bedre utviklingseffekt enn andre tiltak. Her er det altså ikke nok at bedriftene som støttes tjener penger. Vi må også vite at støtten gir positive utviklingseffekter. Men funker det, så hvorfor ikke?

I teorien kan næringslivsstøtte gi utvikling gjennom å bidra til arbeidsplasser eller tilføre utenlandsk kapital til bedrifter, som kan bidra til arbeidsplasser, skatteinntekter, lønnsinntekter, økt etterspørsel, og i det hele tatt. At norske bedrifter er aktive i utlandet er også tenkt å skulle bidra til kunnskapsoverføring. Med «utviklingseffekt» kan en mene så mangt. Kriteriene Norad anvender strekker seg fra arbeid for kvinner og fattige på landsbygda til åpenhet og likestilling.

Norads egen evaluering av støtten til Norfund er blandet. Den slår fast at det er et gap mellom de politiske målene og implementeringa av støtten. Dette skyldes at støtten deles ut av mange ulike aktører uavhengig av hverandre, samt at støtten i stor grad har blitt utbetalt på de private markedsaktørenes vilkår, heller enn på vilkår om utviklings-

effekt som nevnt over.

European Network on Debt and Development (Eurodad) har gjort en gjennomgang av investeringsporteføljen hos en rekke utviklingsbanker og –fond, og strekker kritikken lenger. De finner få krav til utviklingseffekt, få investeringer styrt av ønske om utviklingseffekt, og at pengene i liten grad investeres på andre måter enn andre fond investerer dem.

Skape, så dele? Dele, så skape? Delskape?

Svaret på spørsmålet om bistand til privat næringsliv gir utvikling ser altså ut til å være at vi ikke veit, og at det ikke er så enkelt. Den fortsatt pragmatiske posisjonen vil være å se på hvilke krav en kan stille for å være sikker på at næringsutviklinga gir utviklingseffekt. Hvordan sørger en for at det ideelle og det kommersielle fungerer sammen, heller enn å dra i motsatte retninger? Og skal dette være krav som kommer sammen med investeringsmidlene, som egne tiltak, eller skal kravene komme i etterkant?

Men vent litt. Skal vi nå kun diskutere hvordan bistandsmidler kan bidra til økonomisk utvikling i sør gjennom næringslivsstøtte? Er alt i sin skjønneste orden med den nye konsensusen om både skape og dele?

Så enkelt er det selvsagt ikke. Konsensusen er lite annet enn en gjensidig anerkjennelse av at begge deler må til. Når bevisene spriker, er det for de fleste en naturlig refleks å hente fram grunnleggende politiske argumenter – og det med god grunn. Hvilken holdning man har til å prioritere skaping eller deling, påvirker hvilke krav man mener bør stilles til investeringsstøtte, og hvor høyt dette må prioriteres.

Er du av den oppfatning at det viktigste er å bake en større kake, og om den fordeles skjevt så blir det fortsatt mer kake til alle? Da er det rimelig å la lønnsomheten være det styrende kravet, og heller stille løsere krav til rapportering om utviklingseffekt – om noen krav overhodet. Her legger Kristin Clemet seg i teksten «Skape, så dele» i Utenriksdepartementets debattsamling *Dilemma og utfordringer i utviklingspolitikken*. Da blir argumenter for investeringsbistand lite annet enn argumenter for privatdrevet økonomisk vekst.

Er du av den oppfatning at det spiller en stor rolle hvordan den økonomiske veksten foregår i første omgang? Da er det rimelig å stille krav til rapportering om utviklingseffekt ved tildeling av penger.

En som anbefaler dette er Jonas Holmqvist, daglig leder i Foreningen for Internasjonale Vannstudier (Fivas). I en samtale med Utveier retter han oppmerksomheten mot det faktum at ikke alle jobber gir vekst som kommer befolkningen til gode - noen jobber utbytter arbeideren. Videre peker han på at ikke alle investeringer skaper like mange arbeidsplasser. I dag går mesteparten av investeringene gjennom Norfund til kraftprosjekter eller plantasjoner. Kraftprosjekter produserer elektrisitet, men skaper få arbeidsplasser annet enn i utbyggingsperioden. Hvilke arbeidsplasser som skapes på grunn av økningen i elektrisitetsproduksjon er avhengig av mange andre faktorer. Selv om kapitaltilførsel gir økning i brutto nasjonalprodukt, gir det ikke nødvendigvis utvikling i form av fattigdomsreduksjon eller velstandsøkning. Dette gjelder særlig i samfunn med stor ulikhet og konsentrasjon av økonomisk og politisk makt, påpeker Holmqvist.

Også forfatterne av *Bistand eller butikk* mener Norge må stille bedre og mer relevante utviklingsrettede rapporteringskrav, og foreta en systematisk oppfølging av disse gjennom eksterne kontrollører. Et av de konkrete kravene som har blitt stilt, har vært kravet om at Norfund og andre bistandsorganer må slutte å bruke skatteparadis. Forum-organisasjonene foreslår å innarbeide et utviklingsmandat i Norfund-loven og i Norfunds mandat, og å arbeide for å påvirke Norfund til å legge større vekt på utviklingseffekt.

Holdningen til skaping eller deling påvirker ikke bare hvilke krav man stiller til investeringsstøtten, men også hvor høyt den skal prioriteres. Selv Clemet, som også er daglig leder i høyresidens tenketank Civita, sier at økonomisk vekst er en nødvendig, men ikke tilstrekkelig betingelse for utvikling, og peker på behovet for etablering av institusjoner som kan gi en fungerende markedsøkonomi. Andre bistandsformer avvises som lite hensiktsmessige når det gjelder å skape økonomisk utvikling.

Holmqvist hos Fivas er mer avmålt. Også han snakker om rammevilkår for næringsliv, hvor organisering av arbeidstakere hører hjemme, men

Jonas Holmqvist er daglig leder ved Foreningen for Internasjonale Vannstudier (FIVAS). FIVAS har løftet debatten om bistandsmidler til næringslivsstøtte i sør. FOTO: FIVAS

nevner i tillegg midler til skolebygging og andre bistandsformer som alle må fungere sammen. Det er liten grunn til å prioritere næringsbistand høyt uten å tenke på hva det går på bekostning av.

Så lenge en ikke har konkrete bevis på det ene eller andre vil diskusjoner om kriterier for privat næringslivsstøtte alltid ende opp i en politisk diskusjon om hvor høyt en skal prioritere økonomisk vekst, og hvordan den bør skapes. Den fortsetter bare med nye begreper. Men så lenge kravet om «bevisbasert politikk» er i tiden, er det minste en kan gjøre å kreve at tilhengerne av investeringsstøtte klarer å dokumentere at bistandsformen gir utviklingseffekter. Uten tydelig dokumentasjon finnes det bedre ting å bruke pengene på enn utdaterte vekstmodeller. ■

Se også intervju med Tore Linné Eriksen side 4

FRIHANDELSAVTALE VEDTATT ETTER 18 ÅR MED PROTESTER

Terje Karlsen

ARTIKKEL

Etter 18 år med forhandlinger og protester ble Verdens handelsorganisasjon (WTO) i november 2013 enige om en global handelsavtale. Kritikken har ikke latt vente på seg.

Helt siden opprettelsen i 1995 har WTO jobbet for å komme fram til en global frihandelsavtale. 7. desember i Bali i Indonesia klarte de 159 landene endelig å komme til enighet om en avtale for å kontrollere verdens handel.

Avtalen skal gjøre det enklere å handle mellom land og avtalen skal forenkle tollrutiner.

Etter at Bali-pakken ble vedtatt gikk både NHO-leder Petter Haas Brubakk og utenriksminister Børge Brende ut og sa seg fornøyde med resultatet, i følge NTB.

– Dette er godt nytt for den globale innsatsen for å redusere verdens fattigdom, og vil gi sårt tiltrent stimulans til verdensøkonomien, sa Brende til NTB.

– Dette er en avtale som først og fremst handler om å gjøre handel over grensene enklere, raskere og billigere. Det er viktig for mange norske bedrifter som opererer i markeder rundt omkring i verden, sa Brubakk til samme nyhetsbyrå.

Aksel Nærstad er seniorrådgiver i Utviklingsfondet, og mener det finnes positive sider ved Bali-pakken, men at fattigdomsbekjempelse

ikke er en av dem:

– Det kan være en bra ting å gjøre en del av tollklarering og lignende enklere, men jeg mener avtalen ikke er et godt verktøy for å redusere fattigdom, sier Nærstad.

Også statssekretær i Kommunal- og moderniseringsdepartementet, Paul Chaffey, ønsker avtalen velkommen: «Dette er en god nyhet, selv om avtalen er liten i forhold til all handelspolitikken man burde blitt enige om», skriver Paul Chaffey på sin blogg.

I Bali var både lokale og tilreisende sivilsamfunn sterkt tilstede.

FOTO: TRANSNATIONAL INSTITUTE

Nærstad mener at avtalen skaper vinnere og tapere:

– Det er først og fremst eksportører i rike land og storselskaper som eksporterer fra utviklingsland som er tjent med avtalen. De fleste utviklingsland vil få mer utgifter

>> WTO har ikke klart å redusere sultproblemer som hele tiden har økt etter at organisasjonen ble etablert

og tilrettelegge for mer import, noe som vil svekke deres handelsbalanse, sier Nærstad til Utveier.

Merete Furuberg er leder av Norsk Bonde- og Småbrukarlag og sier til Utveier at vi mangler gode eksempler på at fri global handel løser verdens mest essensielle problemer som sult, fattigdom, krig og ufred:

– WTO har ikke klart redusere verdens sultproblemer som hele tiden har økt etter at organisasjonen ble etablert, og spesielt økt i Afrika etter at afrikanske land ble tvunget til å undertegne WTO-avtalen i 1997, under trussel om at de ville miste støtten til sine nasjonale budsjetter fra vestlige land, sier Furuberg.

18 år med protester

WTO har møtt mye motstand gjennom sin 18 år lange historie.

Mange husker kanskje opptøyene i Seattle i 1999, i forbindelse med ministerkonferansen som ble avholdt der. Over 40 000 mennesker møtte opp i den amerikanske byen for å protestere mot den frihandelspolitikken som WTO representerte og promoterte. I ettertid har «the battle of Seattle» blitt noe av det vi husker best om WTO. Opptøyene i 1999 var et resultat av en gryende antiglobaliseringsbevegelse. Og opptøyene i Seattle ble på mange måter symbolet på antiglobaliseringsbevegelsen som vokste fram på 2000-tallet. Det var også denne bølgen av protester mot global frihandel og

kampen mot økonomisk liberalisme som fødte organisasjonen Attac – den internasjonale organisasjonen ble først stiftet i Frankrike i 1998. Attac Norge ble stiftet i 2001. I Oslo i 2002 deltok 10 000 mennesker i en fredelig demonstrasjon mot Verdensbanken, IMF og WTO i anledningen institusjonenes årlige forskerkonferanse, som dette året var lagt til Holmenkollen Park Hotell.

Også Bali-møtet ble møtt med protester. 500 bønder og fiskere møtte opp for å vise sin motstand: «Bali-pakken er en dårlig avtale for utviklingsland. Vi tvinges til å akseptere avtalen, men på den annen side får ikke land lov til å subsidiere mindre landbruk eller en sulten befolkning», sa Henry Saragih, president i Indonesian Farmer's Union (SPI), i følge Jakarta Post den 4. desember 2013. Det øverste organet i WTO er ministerkonferansene, som vanligvis avholdes annethvert år. Den første av disse ble holdt i Singapore i 1996.

Doha-runden tok 12 år

Den fjerde ministerkonferansen ble holdt i Doha, i Qatar, i november i 2001. Det var her den siste runden med forhandlinger ble innledet, den såkalte Doha-runden. Doha-runden definerte målsetninger om økt markedsadgang, lavere tollbarrierer, reduksjon av subsidier og fjerning av eksportstøtte.

– Hovedgrunnen til at forhandlingene har hatt en stillstand i 13 år er at mange av de tidligere lite forhandlingsdyktige utviklingslandene etter hvert har blitt verdensmakter, som Brasil og India, samt at flere av de fattige landene har klart å organisere seg og derigjennom vært i stand til i større grad å snakke med felles stemme mot vestlige imperialistiske krefter, sier Furuberg til Utveier.

Markedstilgang for landbruksindustrien har i alle år vært svært omstridt: Utviklingsland har ønsket å beskytte egne bønder med tollbarrierer. De har også ønsket å ha lov til å bygge opp matvarelagre i tilfelle sultkatastrofer. Rike land i nord og vest har ønsket seg tilgang til nye markeder i sør.

Et annet omstridt punkt i Doha-runden har dreid seg om patenter på medisiner. TRIPS-avtalen er en avtale innafor WTO som regulerer handel med medisiner, og billige kopimedisiner har ikke vært tillatt.

Et eksempel er prisen på AIDS-medisiner i Afrika. Dersom billige kopimedisiner kunne tillates ville markedsprisen på denne typen medisiner synke, noe som ville gjøre den tilgjengelig for flere. TRIPS-avtalen har de senere årene åpnet for bruk av kopimedisiner i utviklingsland.

På grunn av alle kontroversene og protestene gjennom organisasjonens historie, så er også Bali-pakken som ble vedtatt nå i desember en ganske så begrenset avtale.

Det var nå på den niende ministerkonferansen, arrangert på Bali i Indonesia i desember 2013, at WTO endelig klarte å komme fram til en handelsavtale, 18 år etter opprettelsen av organisasjonen.

Norges delegasjon i Bali ble ledet av statssekretær i Utenriksdepartementet Morten Høglund (Frp).

Bali-pakke i tre deler

WTO har vært opptatt av at forhandlingene skal vedtas med konsensus, det vil si at alle land må være enige for at avtalen skal gå gjennom.

Protestene mot WTO i Seattle i 1999 var startskuddet for antiglobaliseringsbevegelsen. Siden den gang har det vært vanskelig for WTO å få til en avtale. FOTO: SCANPIX

Bali-pakken har derfor fått et begrenset innhold, et innhold som alle de 159 landene kunne enes om. Totalt har man blitt enige om 10 dokumenter, fordelt på tre hovedtemaer – handelsfasilitering, landbruk og utvikling.

Den første delen er en avtale om tilrettelegging av handel. Begrepet handelsfasilitering handler om å forenkle handel og flyt av varer på tvers av landegrenser.

Det ble vedtatt få forpliktelser på de feltene som tjener utviklingslandene (tredje del av pakken). Men det ble i første del fattet veldig konkrete og bindende vedtak når det gjelder tilrettelegging for handel. Avtalen slår fast regler for forenkling av fortolling og prosedyrer.

Statssekretær ved Nærings- og handelsdepartementet, Morten Høglund, under WTO-konferansen i Bali

FOTO: JØRN WICHNE PEDERSEN

- Avtalen er om tilrettelegging for handel - handelsfasilitering. Handelsfasilitering var et av de fire temaene som industrilandene ønsket forhandlinger om allerede i 1996, men som utviklingslandene ikke ønsket å forhandle om. I 2004 ble det imidlertid enighet om å starte opp forhandlinger, sier Aksel Nærstad til Utveier.

Så lenge en forhandlet om det som ble vedtatt i Doha på så å si alle områder, var det umulig å komme videre også med handelsfasilitering - fordi alt skulle vedtas samlet.

- Da en la Doha-forhandlingene på is, var det mulig å forhandle. Utviklingslandene har imidlertid i hovedsak vært imot en avtale om handelsfasilitering. De gikk med på dette for å få noen smuler av tiltak på matsikkerhet (India) og for de minst utviklede landene, sier Nærstad.

For å sikre at utviklingsland og ver-

dens minst utviklede land, såkalte MUL-land, skal kunne gjennomføre disse tiltakene har man i handelsfasiliteringsavtalen sørget for at disse landene skal få teknisk assistanse og økonomisk støtte til implementering.

Under sin tale til WTO på Bali lovet statssekretær Morten Høglund å bevilge over 30 millioner norske kroner til denne implementeringen.

Gjennomføringen av denne handelsfasiliteringen vil bidra til å flytte varer enklere mellom land. Dette kan medføre at veksten i eksport fra utviklingsland blir mindre enn veksten i importen. Samtidig kan avtalen bidra til økte investeringer i utviklingsland.

Matvaresikkerhet

Andre del av Bali-pakken handler om tiltak rundt matvaresikkerhet. Begrepet matvaresikkerhet handler om tilgangen til nok mat, trygg mat og næringsrik mat, for å kunne leve et aktivt og sunt liv, i følge FN's

organisasjon for mat og landbruk (FAO).

WTO-avtalen slår fast at land ikke skal ha rett til å legge opp matvarelagre eller subsidiere mat til egen befolkning. Unntaket er India, som ble innrømmet muligheten til å få bygge opp sitt matlager i de nærmeste tre årene. I denne perioden skal WTO utarbeide ytterligere regler for hvordan matvarelagre skal reguleres.

- Resultatene fra disse forhandlinger vil antageligvis være avgjørende på hvordan verdens matpriser vil utvikle seg, sier Furuberg fra Småbrukarlaget.

>> Lokale bønder i utviklingsland blir utkonkurrert på hjemmemarkedet

Kritikere av WTO-avtalen ser på dette som en svekkelse av matvaresikkerheten i land som er utsatt for sult og skiftende tilgang til mat. Bønder i utviklingsland vil bli utkonkurrert, for WTOs nye landbruksavtale vil påvirke matvareprisene, mener Utviklingsfondets Aksel Nærstad:

– Det gjør den på flere vis. Avtalen tillater rike land å subsidiere eksport av mat. Det fører til lave priser på en rekke produkter på verdensmarkedet. Lokale bønder i utviklingsland blir utkonkurrert på hjemmemarkeder og på verdensmarkedet, sier Nærstad til Utveier.

MUL

Den tredje delen av Bali-pakken handler om tiltak for de minst utviklende landene, de såkalte MUL-landene.

MUL-land er en betegnelse FN bruker på land med en lav sosial og økonomisk utvikling. Et land betegnes som MUL-land ut ifra kriterier blant annet om lav nasjonalinntekt

og lav sosial utvikling.

Denne tredje delen inneholder regler om kvotefri og tollfri adgang for MUL-land. Det skal også iverksettes en avtale om å gi MUL tilgang til andre lands tjenestemarkeder.

– Når under 10 prosent av verdens mat krysser grensene finner vi det merkelig at man står sterkt argumenterer for frihandel som et virkemiddel mot verdens sultproblem. Et annet bevis for dette er at mange land med sult og fattigdom også er mateeksportører. Det er ikke de fattige som mangler mat som har tilgang til matjorda og matressursene, sier Furuberg.

– Handel med matjord, mat og vann må ut av WTO, og i stedet erstattes med prinsippet om matsuverenitet, sier Furuberg. ■

WTO

- WTO, eller Verdens handelsorganisasjon, ble opprettet i 1995 som en fortsettelse av GATT (Generalavtalen om toll og handel).
- Det øverste organet i WTO er ministerkonferansene, som skal avholdes annethvert år.
- Organisasjonen har 159 medlemmer og betegnes som verdens viktigste arena for internasjonale avtaler om handelspolitikk.
- WTO har frihandel som uttalt mål, og arbeider for fjerning av handelshindre.
- Siden ministerkonferansen i Doha i 2001 har målet vært en ny global handelsavtale, som inkluderer landbruk, tjenester og markedsadgang for industrivarer.
- WTOs niende ministerkonferanse ble avvirket på Bali fra 3 til 6. desember. En dag på overtid, den 7. desember, ble avtalen vedtatt.

Kilde: Klassekampen/Wikipedia

ATTACNYTT

Attacs 13. landsmøte!

1. og 2. mars avholdes Attacs 13. landsmøte. I våre nye lokaler på Tøyen i Oslo skal delegater fra Harstad, Trondheim, Bergen, Buskerud, Follo og Oslo møtes for å diskutere arbeidsplan, bli kjent, og skolere seg politisk. I år satses det på mye tid til politisk skolering, og det formelle vil få mindre plass. Hele søndagen er satt av til politikk! Ikke nøl med å komme, og send epost til attac@attac.no

Nyhet: Attac Irland

Attac Norge går over i tenårene, mens andre Attac-avdelinger blir født. Det nyeste familie-medlemmet er det irske. Attac Irland ble etablert i 2013, og ble startet av erfarne aktivister fra gjeldsbevegelsen. Det europeiske Attac-nettverket har allerede blitt løftet av irenes kunnskap og pågangsmot, vi gleder oss til fortsettelsen!

Redaktøren takker for seg!

Petter Slaatrem Titland slutter som redaktør for Utveier, etter to år i vervet. Siden han tok over har Utveier fått et nytt utseende, og et mer tematisk fokus. Han håper du har hatt noen gode leseropplevelser med Utveier!

Vi vil gjerne ha tilbakemeldinger på bladet fra deg, så send gjerne en epost til petter.st@attac.no.

Spanske aktivister på besøk på Attac-konferansen «Nøkler til krisa». Fra venstre: Francisco Jurado, Pau Llonch og Miren Alonso Álvares. FOTO: STINE WEXELSEN GOKSØYR

Attacs Europeiske Sommeruniversitet

Annenhvert år arrangerer det internasjonale Attac-nettverket det Europeiske Sommeruniversitetet. Her samles Attac-aktivister og -sympatisører til fem dagers politiske skolering av beste merke. Omlag 1200 personer er ventet på L'université Paris Diderot mellom 21. og 31. august. Den økonomiske krisa i Europa står selvsagt høyt på dagsorden, og vil prege de fleste møtene. Hvordan skal vi bryte med kuttpolitikken? Hva er Euroens framtid? Finnes det alternativer til dagens vekstmodell? Kom til Paris, og bli med på diskusjonen. Er du medlem av Attac, kan du få reisekostnadene dekket. Send epost til attac@attac.no.

Ingen bakgrunnskunnskap er nødvendig!

LAST NED PRESENTASJONER FRA ÅRSKONFERANSEN

Attacs konferanse «Nøkler til krisa i Europa» ble arrangert i høst, og nå ligger flere av presentasjonene tilgjengelig på nett. Blant dem er Mariana Mortaguas «What NOT to do in case of crisis» fra Attac Portugal.

Ledet Attacs lengste kapittel

Petter Slaatrem Titland

INTERVJU

Etter fire år slutter Benedikte Pryneid Hansen som leder av Attac. - Vår styrke er at vi er en medlemsbasert organisasjon du kan bli aktiv i, mener hun.

Du har vært leder for Attac Norge i fire år. Da du tok over ledervervet, kom du utenfra. Hva var inntrykket ditt av Attac da du startet?

- Jeg hadde inntrykk av Attac som en svært kunnskapstung organisasjon, som også fant på mange kule aksjoner. Det var med ærefrykt jeg tok på meg vervet med å lede en organisasjon som jobbet med økonomisk politikk.

Hva hadde du lyst til å gjøre med Attac?

- Basert på min erfaring med organisasjonsarbeid hadde jeg lyst til å bygge organisasjon. Jeg brukte tid på å høre på erfaringer i organisasjonen, og egen erfaring når vi la planer. Jeg mener Attac har et stort potensiale til å få flere medlemmer. Jeg tror mange der ute er enige med Attacs analyser, men så er vi kanskje ikke flinke nok til å vise hvordan man kan være aktiv. Mange er nok redd for at man må være ekspert på økonomi for å kunne delta. Slik er det heldigvis ikke. Men å vise hvordan man kan være aktiv, og hele tiden jobbe for å nå ut til nye medlemmer, er noe Attac bør fortsette å jobbe med.

Har det gått som du tenkte?

- Man skal vel alltid etterstrebe mer og bedre resultater på vegne av egen organisasjon og virke? Men ja, til dels. Med krisa høyt på dagsorden har vi merket økt medieoppmerksomhet, flere medlemmer og nye aktive. Det er veldig bra.

- Men så har vi ikke klart å bygge videre på de gode trendene, og klart å holde på medlemmer. Det krever langsiktig jobbing så det er bare å fortsette, er mitt råd. Jeg tror mange der ute sympatiserer med Attac og Attacs saker. De må bare vite at de kan bli medlem, bli aktiv og hvordan de kan bidra. Her konkurrerer vi med tenketankene, og må vise at vi er en medlemsbasert organisasjon hvor man kan melde seg inn og bidra aktivt.

Ingen Attac-leder har sittet så lenge som du. Er du mer utholdende enn de andre?

- Nei, det tror jeg ikke. Det handler nok mer om at Attac er blitt en eldre og mer etablert organisasjon, og det dermed blir mer naturlig å ha en leder som sitter lenge. Jeg tror det er bra for kontinuiteten i arbeidet.

Hva var høydepunktet i løpet av dine fire år?

- Det har skjedd mye disse fire årene. Jeg kan jo trekke fram noen rariteter og noe som har vært veldig bra. Det rareste må jo sies å være forespørselen fra VG i 2011. Kronprinsparet og en delegasjon fra den norske regjeringen var i Ghana. Der skulle de blant annet gi råd til den ghanesiske regjeringen om oljeforvaltning. Vi hadde nettopp gitt ut en rapport om temaet og jeg hadde sendt ut pressemelding om vårt syn på norske oljeinteresser i utlandet. Da VG ringte ble jeg kjempeglad, men så viste det seg at det var en journalist fra «Rampelys»-seksjonen som ville ha min kommentar til Mette-Marits veskebruk. Det hele endte opp med helsides oppslag med tittelen «Attac kritiserer Mette-Marits veskebruk». Ikke mitt stolteste øyeblikk, men veldig morsomt. Og all PR er god PR, sant?

Noen politiske varieteter?

- Jeg er også fornøyd med å ha fått sjefene for skatteparadisselskapet Aleris i tale. Vi var ute og kritiserte de for at de sluser overskudd fra barnevernstjenester i Norge til eierne sine i skatteparadis. Dette mente de var useriøst, men tilbakeviste aldri funnene våre.

- Og det er jo selvsagt gøy når vi klarer å samle over hundre mennesker på konferanse om alternativer til krisa i Europa, og har deltakere fra storting og regjering. Og så ser vi at vi klarer å skape momentum når det er internasjonale markeringer. Media vet at vi har kontakter til protestbevegelsene i Europa og da blir vi invitert til å kommentere og debattere i aviser, radio og TV.

Har du fått noen fiender i løpet av tida di i Attac?

- Jeg håper det. Aleris ble sinte hvert fall. Livet uten fiender er kjedelig.

Hvilken vei ser du Attac går nå?

- Attac må fortsette med å produsere ny kunnskap på organisasjonens kjernesaker. Vi ser at mange av de sakene Attac har jobbet fram i dag er «mainstream» i den forstand at det jobbes med de i brede nettverk og allianser. For eksempel kampen mot skatteparadis, som vi var blant de første i Norge til å jobbe fram. Og skatt på finanstransaksjoner, som har støtte fra over 30 små og store organisasjoner i dag. Jeg tror løsninger på gjeldskrisa i Europa er et godt tema for Attac å ta føringa på. Vi må også være de som viser hvordan

de handels- og investeringsavtalene som forhandles fram i stor skala verden over bidrar til å fjerne politisk handlingsrom – og at dette påvirker alle som ønsker å endre samfunnet med demokratiske virkemidler.

Hva slags tips vil du gi til den neste lederen i Attac?

- Tør å stikke hodet fram – Attac har mye å melde! Ta i bruk de mange kloke, velvillige kreftene som støtter Attac og som vil bidra til at våre kjernesaker og løsningsforslag kommer høyere på dagsorden.

Du blir karakterisert som «seriøs og dedikert», og «farlig, men likandes motstander» av kolleger og samarbeidspartnere. Helene Bank sier at man må «se opp for denne damen, uansett hvor hun er». Hva skal du gjøre nå?

- Hehe, det var hyggelig å høre. Nå skal jeg begynne i en «vanlig» jobb, og selvsagt fortsette i ulike tillitsverv på fritida, også Attac.

Kommer du til å savne polemikken?

- Jeg tror mine fritidsinteresser og verv vil gi meg mye polemikk, men det blir en overgang å ikke gjøre det på fulltid. Jeg skal si ifra hvis jeg begynner å kjede meg. Kanskje dere har bruk for meg igjen en dag?

Du har jo bakgrunn fra ungdomspartipolitikken. Kommer du til å gå tilbake dit?

- Jeg har ingen umiddelbare planer om å bli med i et politisk parti. Jeg trives med å kunne jobbe utenomparlamentarisk og kunne sparke litt i alle retninger. Så får jeg se om jeg har lyst å bli mer «ansvarlig» om en stund.

Jeg husker vi var på besøk hos Finanstilsynet for å snakke om «Bankvask»-rapporten, som hadde undersøkt de fire største bankenes investeringer. En av de ansatte der hisset seg opp og mente Attac «oppfordret unge til å klippe kredittkortene sine i to». Har du møtt mange rare forestillinger om hva Attac er?

- Ja, mange. Det er jo fint da, at mange kjenner til Attac. Det fører også med seg ulike oppfatninger og ideer om hva og hvem vi er. Det første store som skjedde etter Attacs oppstart var demonstrasjonene mot EU-toppmøtet i Gøteborg. Vi var mange tusen i fredelige demonstrasjoner, og Attac var en av arrangørene. Men dessverre var det opptøyene og bråket som fikk medieoppmerksomheten – og Attac fikk mye av skylda. Dette førte

nok til et rykte om at vi var glade i å kaste stein, og det hang ved oss i noen år.

- Jeg har også møtt folk som tror vi er en tenketank, og at vi driver med kunnskapsproduksjon og at de ikke vet at man kan bli medlem og engasjert seg. Her har vi en utfordring: Vi må vise at vi er en demokratisk medlemsbasert organisasjon, og at vi trenger alle gode krefter som medlemmer og aktive.

Det var en stor mediehypen rundt Attac når det ble startet opp for over 10 år siden. Nå har hypen gått over i mer prosaisk politisk arbeid, og mange spør «hva skjedde med Attac». Hva sier du til dem?

- Det spørsmålet har jeg fått så mange ganger og er litt lei, kan du si. Det har vel hendt at jeg har spurt slike som sier de var interesserte eller med i begynnelsen, og som så spør meg «Hva skjedde egentlig med Attac? Dere ble jo borte», om hvor de ble av. Mange ville være med på hypen, men når det viste seg at ingenting skjedde av seg selv, og at krevdes like hard jobbing i Attac som i andre organisasjoner, var det kanskje ikke så spennende lengre...

- Men så er det jo viktig å få frem at vi har jobbet fram mange viktige saker, at vi har fått gjennomslag flere steder, og at vi har 2000 medlemmer over hele landet. Det er veldig bra! Vi er absolutt ikke blitt borte selv om Morgenbladet og massemedia ikke synes vi er like spennende lenger. ■

SULT, SUBSIDIER OG WTO

En rapport fra WTO sitt niende ministermøte

Lise Rødland

ARTIKKEL

I Verdens Handelsorganisasjon må man vedta alt eller ingenting. - Konsesuskravet blir brukt av rike land for å holde retten til mat som gissel, skriver Lise Rødland, som var på WTO-møte på Bali.

Jeg hadde egentlig sagt nei. Skulle jeg droppe to eksamener og studere et halvt år ekstra for å delta på et ministermøte? Nei, det kunne ikke være verdt det, og dessuten var jeg ikke erfaren nok. Men for mange jeg snakket med sa «kjør på!» til at jeg kunne overbevise meg selv om noe annet. Jeg må til Bali for å kjempe det jeg kan for et mer rettferdig handelssystem, et mer rettferdig WTO. Et sted må da alle begynne?

ANKOMST. Selv om jeg er fersk, er jeg heldigvis ikke alene. På Bali samles et stort internasjonalt nettverk forent under navnet Our World Is Not For Sale (OWINFS). Vi er over 80 delegater fra mer enn 30 land som er klare for å kjempe mot WTO, og for folk og samfunn verden over. På strategimøtet dagen før ministermøtet er salen stappfull. Hva står på spill denne gangen? Hva engasjerer oss?

En av årets hjertesaker er et forslag om matsikkerhet fra en gruppering av utviklingsland i WTO som kaller seg G33. De jobber for fleksibilitet for utviklingsland når de skal åpne markedene sine for jordbruksprodukter. Forslaget er modig nok til å rikke ved selve fundamentet i WTO sin jordbruksavtale. EU og USA er blant dem som frykter at dette vil føre til en reforhandling av hele jordbruksavtalen, og jobber aktivt mot forslaget. Jeg håper du blir like provosert av deres motstand som meg.

FRIHET FRA MAT. Jordbruksavtalen i WTO hindrer land i å selv velge hvor mye de ønsker å subsidiere eget jordbruk, selv om det gjøres for å holde matjord ved like eller sikre mat til en sultende befolkning. Så lenge subsidiene kan anses som handelsvridende, er bruken enten begrenset eller ulovlig. For i WTO anses det som viktigst at jordbruksvarer får flyte fritt og konkurrere på like

Lise Rødland deltok i mobiliseringen på WTO-konferansen i Bali. FOTO: BENNY KURUVILLA

kår på markedene i alle land.

G33 har de siste årene kjempet for et forslag om at oppbygging av matlagre for å sikre mat til egen befolkning ikke bør regnes som handelsvridende. Skulle et land bestemme seg for å betale alle sine bønder en million hver, uavhengig av hvor mye de produserer, er det uproblematisk for WTO. Om et land derimot gir bøndene støtte ved å kjøpe produktene deres er det et problem. Slik kan rike land subsidiere så mye de bare vil, mens programmer hvor staten bygger opp matlagre for å fø en fattig befolkning anses som handelsvridende og dermed ulovlig dersom det overstiger en viss sum. Forslaget fra G33 kan vises ved å se på det nylig vedtatte programmet for matsikkerhet i India. Indiske myndigheter ønsker å kjøpe korn til en minimumspris av lokale bønder for å bygge opp et

En hver god protestaksjon må ha en god mediestrategi for å være vellykket. I Bali var det mange om beinet.

FOTO: BENNY KURUVILLA

matlager. Maten skal så distribueres til den fattige delen av befolkningen til en lav makspris. Verdensbanken regner med at en tredjedel av verdens fattige bor i India, og at 69 prosent av befolkningen lever på mindre enn to dollar om dagen. Ved å garantere fattige bønder en minstepris, og samtidig sikre andre fattige billigere mat, vil mange si at India tar et steg i riktig retning. Men midlene India vil ta i bruk er i strid med jordbruksavtalen, og matsikkerhetsprogrammet vekker derfor harnisk i WTO. Uten en endring i regelverket, eller en såkalt fredsklausul, vil andre land kunne opprette en sak mot India for at de sikrer sin fattige befolkning mat. Sanksjoner som for eksempel straffetoll på indiske varer vil strømme på.

Helt på trynet? Ja, det syns også FNs spesialrapportør på mat, Olivier de Schutter. «Handelsregelverket må utformes rundt de tiltakene for matsikkerhet som er nødvendige i utviklingsland, fremfor at tiltakene tilpasses WTO-regelverket» sa han i begynnelsen av desember.

TVANG OG TRIKS. Dette er bare en av absurditetene i en organisasjon som ikke fungerer til fordel for verdens befolkning. Samtidig hersker frykten

for at nye temaer som tjenester, offentlige anskaffelser eller investeringer skal lure seg inn bakveien i ministererklæringen til slutt på WTO-møtet.

Mange av OWINFS-deltakerne har fulgt WTO siden overgangen fra GATT-avtalen på 1990-tallet. Enkelte har også tatt del i forhandlingene som rådgivere eller offisielle delegater. De forteller skrekkehistorier om forhandlinger preget av tvang og lure triks. Yash Tandon, forfatter, økonomiprofessor og politisk aktivist fra Uganda, har påpekt at mens WTO i Genève fungerer som en demokratisk organisasjon, blir organisasjonen autoritær på ministermøtene.

Til tross for autoritære trekk imponerer WTO, eller rettere sagt indoneserne, med effektivitet. Jeg får hentet adgangsskiltet mitt på få minutter, og kommer meg fort gjennom sikkerhetskontrollen. De uniformerte vaktene følger avslappet med på pent kledde menn og kvinner som sender veskene sine gjennom røntgenmaskinen før de haster gjennom metalldetektoren.

INNENFOR, OG UTENFOR. Konferansesenteret hvor ministermøtet holdes er delt i to. En del disponeres av sivilsamfunn og media, og en annen

del er forbeholdt de offisielle delegasjonene. I delegasjonsbygget har sivilsamfunnet bare tilgang til lobbyen, men det er nok til at vi kan aksjonere. Og aksjoner skal det bli.

En kjent og kjær aksjonstype på WTO-toppmøter er såkalte «mic-checks». En person holder en tale delt opp i mindre deler, og resten av aksjonistene repeterer i kor det som blir sagt. Slik får man en høytalereffekt uten å bruke ropert. Samtidig holder man plakater som tydelig viser kravene. Det fanger alles oppmerksomhet og vi når dem som ikke ser oss. De indiske organisasjonene tar ledelsen i aksjonen. Matsikkerhet blir derfor fokuset.

*>> Vi roper enda høyere.
Dette er bare begynnelsen.
Ministermøtet er så vidt i
gang*

«Indian government, don't sell out!», «Food sovereignty now!», «G33, defend food security!» og «USA, protect the right to food!» var noen av kravene våre. Så stopper folkemylderet opp på vei ut fra åpningsseremonien. Delegater, media og representanter fra sivilsamfunnet tar bilder, filmer og observerer. Vi roper enda høyere. Dette er bare begynnelsen. Ministermøtet er så vidt i gang.

KONSENSUS! Forhandlingene ble annonsert for sivilsamfunnet i et brev fra WTO sin generaldirektør Roberto Azevêdo dagen før ministermøtet. «Så godt som alle WTO-medlemmer har sagt at vi har kommet for langt og jobbet for hardt til å la pakken feile», skrev han. Personlig hadde jeg håpet at de ville respektere at de ikke ble enige om noen avtale i år, og heller fortsette forhandlingene i Genève etter ministermøtet. Flere land forventet ikke at det ville bli forhandlinger på Bali. De har derfor sendt små delegasjoner som ikke nødvendigvis er forberedt på å forhandle. Samtidig er presset større, og med Yash Tandon sine ord i bakhodet visste jeg at det var nå det gjaldt.

Dagene går, og håpet stiger hver kveld WTO ikke annonserer at en ny avtale er på plass. Avtaleutkastet de forhandler om er ufattelig skjevt, og gir nok en gang rike land gjennomslag på alt det de ber om, uten at utviklingslandene når fram med sine

krav. Jeg og de andre fra OWINFS sitter inne med et brennende ønske om å legge ned hele WTO, og det siste vi ønsker er at liberaliseringsprosjektet skal gå fremover. På den andre siden ønsker vi å påvirke forhandlingene slik at eventuell avtale blir så lite skadelig som mulig.

Informasjon fra ulike kilder blir spredt, og ryktene går. Samtidig holder jeg på med mitt. På grunn av tidsforskjellen prøver jeg å spare oppdateringene på sosiale medier til ettermiddager og kvelder. Ingen nattmeldinger, ingen søte drømmer om handelsavtaler og bestelandsvilkårsklausuler.

RYKTEBØRSEN Det er onsdag, og ryktene begynner å florere utover kvelden. Det sies at Azevêdo skal i møter med India, USA, Pakistan og de latin-amerikanske ALBA-landene. Ryktene stemmer, og etter hvert skal den indiske og den amerikanske ministeren møte hverandre. Enighet mellom India og USA er avgjørende for en ny WTO-avtale. Møtene fortsetter utover natten, usikkerheten sprer seg og mobiliseringen til en mulig morgenaksjon begynner. Dersom det skal være et delegasjonsleder-møte må vi bruke de midlene vi har. Vi aksjonerer, skriver pressemeldinger, snakker med media og prøver å bruke den innflytelsen vi har der vi kan for å stoppe avtalen. Alt vi kan gjøre er å gjøre alt vi kan

Så kommer beskjeden. Det er torsdag kveld og etter planen skal ministerkonferansen avsluttes i morgen. India har vært i møter med Generaldirektøren, og ga seg ikke i spørsmålet om kornsubsidier til egen befolkning. «Ingen avtale er bedre enn en dårlig avtale», sier Indas handelsminister Anand Sharma.

NEDTELLING... Fredag ettermiddag får vi beskjed om at de bilaterale møtene har gitt resultater. Enighet er nådd, og Generaldirektøren vil komme med et tekstutkast som skal legges frem for ministrene i løpet av kvelden. Ministerne får så noen timer på å lese gjennom dette før de møtes på ny for å diskutere. Får vi en kopi? Spørsmålene raser gjennom hodene våre. Vi blir fortalt at delegasjonene får utdelt to kopier hver av tekstutkastet. Jakten på en vennlig delegat starter, men innen papirversjonen er på plass på møterommet, har WTO lagt dokumentene tilgjengelige på hjemmesidene sine.

Det tar ikke lang tid å konkludere. Avtalen er langt

fra god nok. Rike land har fått gjennomslag på alt de krevde, mens matsikkerhetsproblemet ikke er løst. Rykteflommen begynner på ny, det blir sent, og flere av oss går tilbake til hotellet. Klokkeren tre natt til lørdag tikker det inn en e-post om at Bolivia, Venezuela, Nicaragua og Cuba protesterer. De føler seg ekskludert fra forhandlingene, og krever en mer balansert avtale. Møtene fortsetter, og avslutningsseremonien utsettes ytterligere.

...UTEN UTTELLING. Lørdag morgen, en dag på overtid, skjer det vi lenge har fryktet. En avtale blir annonsert, før delegatene haster seg gjennom avslutningsseremonien. Det er ikke mer vi kan gjøre denne gangen. Stemningen kan ikke beskrives. Vi tapte for første gang på 12 år. De indiske aktivistene er forbanna. En følelse av avmakt rår, og vi vet at mange vil rammes av at matsikkerhet og sult fortsatt rangeres etter frihandel av verdens ledere.

>> Avtalen er et nettotap for verden. Likevel vet vi at vi har spilt en rolle.

WTO har levert en avtale. Men hvem har de levert for? Nok en gang er multinasjonale selskaper vinnerne. Avtalen, bedre kjent som «Bali-pakken», inneholder vedtak på handelsfasilitering, jordbruk, bomull og MUL-pakken. Avtalen om handelsfasilitering som skal standardisere tollprosedyrer verden over er bindende, mens det ikke er noen forpliktelser på utviklingslandenes krav om at rike land skal gi opp eksportsubsidier på jordbruksvarer og bomull, eller gi kvote- og tollfri markedsadgang for produkter fra de minst utviklede landene. Handelsfasilitering vil koste utviklingsland dyrt når de må oppgradere til tollsystemer det har tatt rike land mange tiår å implementere. Påstanden om at det vil øke verdensinntekten med en trillion amerikanske dollar er allerede motbevist. Avtalen er et nettotap for verden.

Likevel vet vi at vi har spilt en rolle. Problemene med jordbruksavtalen er ikke løst, men vedtaket på matsikkerhet er noe forbedret. Avtalen inneholder en fredsklausul som sikrer at land som per i dag har matsikkerhetsprogrammer slik som India, ikke vil bli saksøkt for å subsidiere mer enn det WTO sin jordbruksavtale tillater før en permanent løsning er funnet. Den permanente løsningen kan være å endre regelverket, eller å ta jordbruk ut av WTO ved å oppløse hele jordbruksavtalen. Samtidig gir vedtaket ingen beskyttelse fra søksmål

Generaldirektør i WTO, Roberto Azevêdo, jubler over avtalen som ble inngått i Bali.

FOTO: REUTERS/EDGAR SU

til land som enda ikke har hatt ressurser til å sette i gang slike statlige matprogrammer. Argumentet om at ingenting kan vedtas uten at hele Bali-pakken vedtas har blitt brukt av rike land for å holde folks rett til mat som gissel. For å sikre mat til sin egen befolkning gikk derfor alle land med på den bindende avtalen på handelsfasilitering på Bali. Dermed mister utviklingslandene et forhandlingskort i framtida.

Freds klausulen sikrer at land som per i dag har matsikkerhetsprogrammer slik som India, ikke vil bli saksøkt for å subsidiere mer enn det WTO sin jordbruksavtale tillater før en permanent løsning er funnet.

>> Denne gangen er det folkets tur, og jeg er i hvert fall mer enn klar til å fortsette kampen

Rike land har lenge siklet etter mer tilgang i investerings- og tjenestesektoren, mens utviklingsland har kjempet i mot. De rike landene ville presset fram enda en hestehandel. Handelsfasilitering har de nå fått, og en liberalisering av investerings- og tjenestesektoren kunne dermed vært den nye prisen rike land ville kreve for å la matsikkerhetsprogrammer være i fred.

Argumentet om at ingenting kan vedtas uten at hele Bali-pakken vedtas har blitt brukt av rike land for å holde folks rett til mat som gissel. For å sikre mat til sin egen befolkning gikk derfor alle land med på den bindende avtalen på handelsfasilitering på Bali.

WTO er nok en gang på den storpolitiske hovedscenen. Innen desember 2014 skal et arbeidsprogram for de gjenstående temaene i utviklingsrunden som ble startet i Doha i 2001 være klart. Innen fire år skal en permanent løsning for matsikkerhet være på plass. Det er vår oppgave å sørge for at menneskerettigheter ikke blir overkjørt, og at big business ikke vinner igjen. Det er vårt ansvar å få jordbruk ut av WTO. Denne gangen er det folkets tur, og jeg er i hvert fall mer enn klar til å fortsette kampen. Når folk spør meg om det er verdt det, er jeg ikke lenger i tvil. ■

Blå regjering i motbakke med BIT

Tore Isungset Støve, koordinator for kampanjen BIT-fritt

ARTIKKEL

Bilaterale investeringsavtalar (BIT) set røykelovgivinga i fare i Australia, hindrar miljøregulering for gruveindustrien i El Salvador, og dempar velferdsutviklinga i Ecuador. Den nye regjeringa vil ha fleir BIT, men trør forsiktig. Argumenta deira fell på eigne vilkår.

Små detaljar, djevelsk utbytte. Norske bilaterale investeringsavtalar (BIT) gir selskap fri tilgang til å saksøke statar for internasjonale voldsgifttribunalar utan å prøve nasjonale rettsinstansar først. Trass stort omfang, er BIT langt unna kjennskapen til den jamne borgar, og med breiare relevans en den jamne politikar vil innsjå. Avtalane kan avgjere saker som er sentral offentleg interesse og til og med endre eit lands politiske kurs.

I 2012 gjekk Philip Morris til sak mot Noreg. Konsernet er det største i verda på tobakk, med drygt halvparten av røyk som vert seld i Noreg. Då lovgivinga vart skjerpa i landet, slik at røykpakker ikkje fekk stå synleg i butikkhyllene, meinte Philip Morris at dette braut med EØS-reglementet, og gjekk til sak. Rettsprosessen gjekk føre seg slik ein kunne vente. Partane møtte i Oslo Tingrett, som i tillegg EØS-reglementet viste til norske lover. Noreg vann saka.

Samstundes gjekk Philip Morris til sak mot Australia og Uruguay på grunn av liknande reguleringar. Men her bygde dei saka si på brot med Bilaterale Investeringsavtalar (BIT). Det synes vere ein detalj, men skilnaden er stor. BIT opna for at Philip Morris kunne gå rett til ein internasjonal voldsgifttribunal. Det som gjer selskapets sprang

over nasjonal rettssystem til ei katastrofe er landingspunktet: Det rådande systemet for valdsgift ved internasjonale investeringstvistar.

Vaklande, men mektig rettspraksis

ICSID-konvensjonen underlagt Verdsbanken tar seg av investeringstvistar, men den er ikkje eigna for å prøve legitim utøving av myndigheit. FN-konferansen for handel og utvikling (UNCTAD) skildrar utfordringane i systemet på følgjande måte:

«(i) investorar nyttar BIT i aukande grad, og nyttar dei utover det originale føremålet, (ii) ad hoc tribunalar har motstridande tolkingar av sentrale klausular, som fører til uklarheit om kva dei tyder, (iii) manglande mekanismar for å annullere dommar eller gi statleg oversyn til å korrigere alvorlege feil av voldsgifttribunalar, (iv) framvekst av ein «klubb» av juristar som fungerer som advokat i ei sak og dommar i neste, ofte med gjentekne oppdrag, (v) praksis for å nominere dommarar som er tilbøyelege til å støtte den som har utnemnd han/ho, (vi) hemmelegghald av mange rettsprosessar (vii) høge kostnader og langdryge rettsgang, og (viii) overordna uro for legitimiteten og rimelegheita av tvisteløysingssystemet.»

Etter 20 års kamp for at Chevron skal rydde opp oljesøl, vann urfolksgruppa i høgsterett. Men nyleg slo Chevron tilbake ved å saksøke Ecuador gjennom ein BIT, der regjeringa vart pålagt å oppheve dommen og 20 års rettsgang i nasjonalt rettsvesen. Slik mista mellom urfolksgruppa Cofán Dureno sjansen til å prøve sin sak for retten.

FOTO: RAINFOREST ACTION NETWORK/WIKIMEDIA COMMONS

Det er krasse ord frå eit FN-organ som elles er diplomatisk i språket. Dette systemet skal avgjere røykelovgivning i Australia og Uruguay, miljølovgivingar i El Salvador, og velferdsutviklinga i Ecuador. Juristen Jon Christian F. Nordrum skriv at denne type valdsgift er utvikla for saker der det berre er partanes eigne interesser som står på spel. Trass det opnar BIT for at forvaltningsvedtak og lovgiving kan bli prøvd, i eit system og regelsett som er laga for kommersiell valdsgift.

Ecuador måtte betale 14 milliardar kroner – den samla årsløna til 20 prosent av innbyggjarane – til Occidental Petroleum etter å ha handheva oljeselskapets kontraktbrot i tråd med nasjonal lovgiving. Mexico vart dømt då dei ikkje gav Metalclad rett til å drive giftdeponi i eit naturreservat. Argentina fekk over 40 søksmål på nakken for tiltaka som fekk dei ut den djupe milleniumskrisa.

Blå regjering i motbakke

Medan dei fleste BIT vart skrivne på 90-talet, har flest søksmål kome dei siste fem åra. Først lagde ein traktatane, også såg ein kva dei faktisk kunne brukast til. Ni av ti søksmål kom etter 2000, og halvparten etter 2007. Det er blåmåndag for offentlege interesser, og mange land vil ut av systemet. Kommissæren for handel og industri i den Afrikanske Union frårådar landa å inngå fleire BIT. Latin-Amerika prøver å opprette eit alternativt system for BIT-valdsgift. Australia vakna etter søksmålet frå Philip Morris.

I Noreg er ståa annleis med den nye regjeringa. Noreg slutta å inngå BIT på midten av 90-talet, og etter ei høyringsrunde i 2007/8 skrota regjeringa BIT på ny. Frå opposisjon hadde Høgre og Framstegspartiet mål om fleire BIT, og dette kom inn i regjeringserklæringa. Statsråd Monica Mæland gjentok målet i Stortinget 14. januar, men med klare atterhald om at det er «viktig å finne en løsning for denne type avtaler som ivaretar næringslivets behov på en god måte, uten at avtalene begrenser vertslandets legitime rett til å regulere på eget territorium».

Fagpersonellet i Mælands departement er etter alt å dømme skeptiske til BIT, men ikkje resolute motstandarar. Når det i tillegg er det press frå dei delane av næringslivet som bryr seg – Telenor, Statoil og NHOs internasjonale avdeling, er saka sårbar for politisk vind. Då er det bra at BIT's ideologiske forsvararar har trødd forsiktig i regjeringssposisjon. Kanskje skuldast det at forsvaret for BIT står tynt sjølv med eigne premiss til grunn. Det er spunne rundt tre mytar.

Første myte: Investorvern for dei små og mellomstore

Små og mellomstore selskap er viktige for høg-resida. Legg ein til rette for desse vil ein fremje konkurranse, mangfald og initiativ. Når det gjeld investeringar i utlandet er dei små aktørane særleg sårbare for vertsstatens inngrep. Små aktørar treng investeringsvern. Større aktørar har fleire utveggar, og kan til dømes inngå investeringskontrakt med

vertsstat som opnar for valdsgift. Det er også attraktivt frå vertsstatens side fordi den kan ha meir kven og kva kontrakten regulerer en ein kan i BIT.

Grunnlaget er rimeleg, det er dei små som treng vern. Problemet er at i praksis gir BIT berre vern for dei store. Ein enkel BIT-sak kan ha sakskostnader opp til 180 millionar kroner, og det er mykje for eit mindre selskap. Høge innsatsmidlar fører til eit av BIT's store paradoks: Små selskap og nasjonale aktørar må leve med eit mogleg korrupt, skjørt eller treigt rettssystem, medan store internasjonale selskap kan truge med internasjonal valdsgift der vertsstat kan bli felt utan rett til å anke. BIT diskriminerer med andre ord til fordel for dei store.

Andre myte: Investeringsvern for utvikling i sør

BIT's ideologiske forsvarar smykkar gjerne argumenta sine med at det også er bra for utvikling i sør. Det følgjer av ein enkel logikk der investeringsvern fører til fleire investeringar og fleire investeringar fører til økonomisk vekst, som er utvikling. Hinsides debatten om alle investeringar alltid er eit gode, fell også dette argumentet på eigne vilkår. Påstanden om at BIT gir fleire investeringar står nemleg ikkje i kvantitativ forskning. Svaret er kanskje, eller kanskje ikkje. Dersom ja er effekten svært moderat, viser en undersøkelse fra Universitetet i Oslo.

På den andre sida bør ein sjå på kva for kostnader BIT påfører land i sør. I tillegg til sakskostnader og eventuell erstatning, kan BIT hemme nødvendig institusjonell utvikling. Myndighetene møter store selskap med BIT som eit ekstra våpen i arsenalet. Alle nye reguleringar og ordningar selskapet meiner påverkar deira drift kan klagast inn for ein BIT-tribunal. Trugsmål om rettsgang kan vere nok til at land avstår frå å satse på ei institusjonell utvikling.

Tredje myte: Reviderte norske BIT kan ivareta alle interesser

Då norsk sivilsamfunn starta kampanjen «BIT-fritt» i haust og la fram grunnlaget for å krevje eit BIT-fritt Noreg, svarta Høgres Nicolai Astrup at «ingen vil ha slike avtalar som de skildrar». Han meinte det var meningslaust å vere i mot alle BIT, og føreslo heller diskutere innhaldet. Målet burde

Den nye næringsministeren Monica Mæland vil ha nye BIT, men ho bør heller halde seg langt unna, og heller kvitte seg med dei Noreg har frå før, skriv styreleiar i LAG, Tore Isungset Støve.

FOTO: HANS JØRGEN BRUN, REGJERINGEN.NO

vere å fornye gamle BIT, og å inngå nye som tek seg av dei omstridde klausulane. Problemet er at då dette vart gjort, fekk me ein avtaletekst som ingen ville ha. Då den førre regjeringa fullførte arbeidet for ei «modellavtale» i 2008, hadde dei minska omfanget på nokre av dei mest kontroversielle klausulane, men sivilsamfunn og juristar var enno tydelege motstandarar. Næringslivet på si side såg på avtala som ubrukeleg, mellom anna fordi den hadde krav om å bruke nasjonale rettsinstansar før internasjonal valdsgift.

Vidare er det ikkje nok å revidere norske avtaletekstar dersom hovudproblemet er rettssystemet som handsamar dei. ICSID-konvensjonen er underskrive og 159 land, og vil vere tung å reformere. I tillegg er BIT utforma rundt visse funksjonar som gjer det vanskeleg å gå tilbake i dei rettane investor har fått. Globalt er det no over 3 000 BIT. Nær sagt inneheld ein klausul som seier at investor skal få minst like gode vilkår som den som har best vilkår. Det opnar for at investor i praksis kan plukke klausular frå andre avtalar som grunnlag i si sak.

Norsk sivilsamfunn samla mot BIT

Sjølv om regjeringa har ny farge og vil styre vinden forsiktig mot fleire BIT, er det inga lett sak for dei som ynskjer fortgang. Den skremmande utviklinga i BIT-tribunalar dei siste åra har gjeve sterke reaksjonar. I Noreg har 25 organisasjonar samla seg med krav om eit BIT-fritt Noreg. Søksmåla mot land i sør avklar ubehagelege sanningar om det globale handelssystemet. Investors rett til å hindre miljøreguleringar og velferdsutvikling ser beint fram ikkje bra ut i dagslys. Så lenge sivilsamfunnet gjer jobben sin kan det bli ei pinleg oppleving for den som vil drive gjennom nye norske BIT. ■

Dobbeltmoral inntar hovedscenen i WTO

Timothy Wise

ARTIKKEL

Referanserammer fra 80-tallet gjør jordbrukssubsidier i praksis umulig, skriver Timothy Wise.

En intens og bitter fire-dagers stillingskrig endte på WTO-møtes siste dag i Bali. Protester fra Cuba, Bolivia, Venezuela og Nicaragua stanset avtalen den nest siste dagen, med Kuba som protesterte mot USAs diskriminerende handelsblokkade.

Til neste dag ble handelsblokkaden lagt til i avtaleteksten, selv om ingenting ble gjort for å løse den. Kall det gjerne historien om WTO.

I opptakten til WTO-møte på Bali, har USA og andre rike land forsøkt å kalle Indias matsikkerhetsprogram for en krenkelse av WTOs gammelregel og skjeve handelsregler. De ønsker å disiplinere matprogrammet, og kaller det «handelsvridende». India og andre utviklingsland klarte å forsvare sine matsikkerhetsprogrammer, som støtter småbønder og hjelper å mate de som sulter. Men den endelige avtaleteksten er ikke et grønt lys for dem som vil bevare disse programmene.

Andre land som ønsker å igangsette prosjekter som India, blir ikke beskyttet av den såkalte fredsklausulen som verner India og andre land de

neste fire årene.

Avtalen om handelsfasilitering inneholder forpliktelser til å strømlinjeforme toll og andre handelssystemer. Tidsrammen er fleksibel, men i-landene har ikke lovet noen form for finansiell støtte for disse endringene. Pengeløse regjeringer kan dermed ende opp med å måtte prioritere datasystemet på havnebasene sine, framfor penger til skole og helse. Handelsfasiliteringen favoriserer de transnasjonale selskapene som leter etter ytterligere markedstilgang hos utviklingslandene.

Dette er historien om WTO og globaliseringen, som ingen ende vil ta. Bali-pakken avviker ikke fra manuset. Men retten til mat vant en viktig, om enn defensiv, kamp i en større krig for et globalt handelssystem, som skal prøve å leve opp til de luftige utviklingsidealene som ble satt i Doha-runden på begynnelsen av 2000-tallet. Neste slag vil komme innen de neste årene, som er den tiden WTO-landene har lovet seg selv å løse jordbruksspørsmålet for godt.

Dersom forhandlingene skal fortsette, burde de ta utgangspunkt i forslaget fra G33-landene, som innebærer å fjerne WTO-hindringene på matsikkerhet. Over 300 sivilsamfunnsorganisasjoner krevde dette før Bali-møtet.

Forhandlingene må også ta utgangspunkt i Indias svært enkle forslag: Å oppdatere WTOs referansepris på matvarer fra 1980-tallet, som avgjør hvor mye et land kan subsidiere jordbruket sitt. Den eldgamle referanseprisen gjør at en hvilke som helst subsidiert pris idag, blir for høy. USA og andre i-land nektet å oppdatere referanseprisene, fordi de ikke ville gjenoppta den hardt tilkjempede jordbruksavtalen fra WTOs stiftelse i 1995. I-landene skrev reglene den gang, til fordel for de rike eksportlandene. Selvsagt vil de ikke endre dem. Håpet er imidlertid at all oppmerksomheten om subsidiene vil sette dem helt i front i forhandlingene vi har i vente.

Anuradha Talwar fra Indias Right to Food Campaign virket utslitt av WTO innblanding i Indias matpolitikk. «Avtalen som er på bordet idag, kommer til å gjøre det vanskeligere å oppnå matsikkerhet for folket vårt. Og det var vanskelig nok fra før av». ■

*Opprinnelig publisert i Global Post.
Oversatt av Petter Slaatrem Titland*

Wal-mart er beryktet for sin dårlige behandling av ansatte. Norge fikk internasjonal oppmerksomhet da Oljefondet trakk seg ut av Wal-Mart. Her fra en demonstrasjon i Utah, USA, i 2005.

FOTO: JOEY CAPUTO, FLICKR

Mer eller mindre etikk?

Sjur Cappelen Papazian

ARTIKKEL

Norge ble verdenskjent for etiske retningslinjer for Oljefondet. Nå ønsker gjeldsbevegelsen etiske retningslinjer også for Oljefondets utlånspraksis. Oljefondets strategiråd ser imidlertid den andre veien.

Det pågikk en lang politisk dragkamp mellom de som mente at Oljefondets investeringer måtte underlegges visse etiske rammer og dem som mente det ikke lot seg gjøre. Dette ikke minst på grunn av at fondet trolig utgjør den største muligheten Norge har til å påvirke miljø- og klimaspørsmål.

Mens miljø- og menneskerettighetsbevegelsen tidlig krevde at Norge burde bruke oljeformuen som et

virkemiddel for å påvirke verden, hevdet Finansministrene i tur og orden av butikk og etikk ikke lot seg kombinere.

I 2001 sa daværende finansminister Karl Eirik Schjøtt-Pedersen (Ap) at det «i et internasjonalt marked med tusenvis av konserner og selskaper (...) nesten er umulig å forhindre at norske penger havner på steder vi helst ikke ville hatt dem». Hans etterfølger, Per Kristian Foss fra Høyre

var enda mer kontant i sin konklusjon året etter, da han slo fast at det «ikke var aktuelt å innføre etiske retningslinjer».

Men det ble etter hvert politisk uholdbart å investere i selskaper som produserer klasevåpen, atomvåpen og landminer, eller utfører grove brudd på menneskerettigheter og miljø. Og den 19. november 2004 inngikk Frp og SV det historiske forliket som førte frem til Stortin-

gets enstemmige vedtak om etiske retningslinjer for Oljefondet - som dermed ble verdens første offentlige fond som innførte etiske retningslinjer.

Avgjørelsen førte blant annet til at Oljefondet trakk seg ut av Wal-Mart, som er kjent for svært dårlige arbeidsvilkår for sine arbeidere. De er også beryktet for å sparke ansatte som er organisert i fagbevegelsen. Da Oljefondet trakk seg ut av Wal-Mart, fikk det stor oppmerksomhet, og hendelsen er nå undervisningsstoff på de største businesskolene i hele verden.

Finansdepartementet forvalter Oljefondet på vegne av Norge, mens Norges Bank er gitt i oppgave å foreta den daglige driften. Pengene som settes inn i fondet er den norske statens inntekter fra petroleumsvirksomheten, samt den avkastningen som plasseringene av fondets formue gir. Pengene som går ut av fondet er en årlig overføring til statskassen, til bruk over statsbudsjettet. Dette er de mye omtalte fire prosentene, et tak satt av den såkalte «handlingsregelen».

Fondet hadde i tredje kvartal 2013 en markedsverdi på 4 714 milliarder kroner. Investeringene er fordelt med 60 prosent i aksjer, 35-40 prosent i obligasjoner og inntil 5 prosent i eiendom. Alle fondets midler ble investert i utlandet.

Når Oljefondet kjøper obligasjoner, betyr det at de låner ut penger. Et eksempel: Når den europeiske sentralbanken kjøper greske statsobligasjoner, låner de i praksis penger til Hellas. Oljefondet har kun én etisk retningslinje for hvem de kan kjøpe statsobligasjoner av, og ikke. Å ikke investere i statsobligasjoner mot land som har fått internasjonale sanksjoner mot seg, som Norge støtter.

Organisasjonen Slett U-landsgjelda (SLUG) mener Norge kun bør låne penger til land som er «ansvarlige låntakere», ifølge FNs definisjon. Kjøp av statsobligasjoner utgjør omlag 1250 milliarder kroner årlig.

- Mens europeiske statsobligasjoner faller i verdi har etterspørselen etter statsobligasjoner fra utviklingsland vært stor. Dette har ført til at flere og flere utviklingsland har utstedt sine første statsobligasjoner de siste årene. Det internasjonale pengefondet (IMF) melder at mange av de utviklingslandene som har kommet inn på det internasjonale obligasjonsmarkedet de siste årene risikerer å havne i nye gjeldskriser. Vi frykter at norske oljepenger vil bidra til økt risiko for nye gjeldskriser, samt oppbyggingen av illegitim gjeld, sier daglig leder i SLUG, Gina Ekholt til Utveier.

Flere land vil snart få utstedt sine første statsobligasjoner. Rwanda, Uganda, Kenya, Tanzania, Mosambik og Angola, er blant disse, ifølge kreditratingbyrået Moody's. SLUG ønsker at FNs definisjon av «ansvarlige lånetakere» skal ligge til grunn for Norges utlånspraksis. Åpenhet om lånetransaksjonene, samt definerte prosedyrer og rutiner for låneopptakene, er kriterier i FNs definisjon.

- Investeringer i statsobligasjoner bør underlegges retningslinjer som sikrer at de folkevalgte i landet har godkjent utstedelsen og at det er tilstrekkelig med åpenhet rundt landets budsjettprosesser, sier Ekholt fra SLUG.

Den danske regjeringer er ifølge SLUG et godt eksempel på arbeidet for å utvikle etiske retningslinjer for investeringer i statsobligasjoner. Tidligere har danske myndigheter varslet flere nyvinninger på utlånsfeltet. Det danske Rådet for Samfundsansvar

har nylig utarbeidet et forslag til retningslinjer. Blant disse er at danske investeringer i statsobligasjoner skal følge FNs prinsipper for ansvarlige investeringer. Flere åpenhetskrav blir satt i investorens årsrapporter. I Sverige praktiserer det svenske konsulentbyrået Ethix SRI Advisors screening av statsobligasjoner, som innebærer undersøkelser av menneskerettigheter, internasjonal humanitær rett, arbeiderrettigheter, miljøpåvirkning og anti-korrupsjon, kan SLUG fortelle.

- Ethix anvender en slik screening på både selskap og land, i samarbeid med UN-PRI og andre organisasjoner med interesse for sosialt ansvarlige investeringer, sier Ekholt.

Mens det jobbes for en utvikling av Oljefondets etiske praksis, er de allerede eksisterende etiske retningslinjene i fare. Oljefondets strategiråd anbefalte før årsskiftet å flytte myndigheten til å trekke fondet ut av «problemselskaper» til Norges Bank. Videre ønsker de at ressursene og kompetansen i Etikkrådet blir integrert i bankens arbeid. Flere, inkludert organisasjonsnettverket Forum for Utvikling og Miljø, er skeptiske til dette ettersom de frykter at de finansielle vurderingene vil overskygge de etiske hensynene. Dette ettersom forslaget er å sette bukken til å passe på havresekken.

Dersom forslaget vedtas vil det være et langt tilbakeskritt for en etisk god forvaltningspraksis, og vil sende ekstremt dårlige signaler ut internasjonalt. Forslaget er i strid med opprettelsen av et uavhengig Etikkrådet, og vil komme til å svekke Norges troverdighet som internasjonal foregangsnasjon når det gjelder etiske investeringer. ■

NÅR POLITIKK ER HANDELSHINDRING

Helene Bank, medlem av Attacs fagråd og spesialrådgiver i For velferdsstaten

ANALYSE

Både miljø-, forbruker- og arbeidslivspolitikken er i veien når EU og USA nå forhandler om en handels- og investeringsavtale. Med avtalen kan storselskapene utfordre gamle og nye lover i internasjonale tribu- naler.

Avtalen mellom EU og USA heter TTIP (Transatlantisk handels- og investeringspartnerskap). Den begrunnes med et ønske økt handel, økt vekst og økt konkurransekraft. Men det fortelles lite om hvem som skal utkonkurreres, og det fortelles enda mindre om hva som er prisen.

En av konsekvensene er at et internasjonalt tribunal kan utfordre nasjonale lovverk, og selskaperne kan få erstatning for redusert profitt. Det er innbyggerne som betaler regningen.

Kappløp mot bunnen

I de fleste andre frihandelsavtaler som er forhandlet i verden, inklusive regelverket i Verdens handelsorganisasjon (WTO), har det tidligere vært særlig fokus på toll. Andre effekter, som at politikere begrenses i å føre en aktiv miljø-, forbruker- eller arbeidslivspolitik, har blitt avvist i WTO. Med TTIP kan begrensingene storselskapene møte i WTO være historie.

Tollsatsene, altså importavgiften på varer mellom EU og USA er nesten null. Det er ikke toll som er handelshindringen med de to store økonomiske blokkene. Det er politikk som ses på som problemet. Forbrukerpolitikk, miljøpolitikk, arbeidsliv- og sysselsettingspolitikk. Tydeligere enn noen gang: Det er lovverk i de to regionene som nå angripes.

Om TTIP blir vedtatt, skal landene konsultere næringslivet og hverandre før de utarbeider regler, slik at reglene kan bli harmonisert.

Selskaper mot folk

Forhandlingene om frihandelsavtaler begrunnes nasjonalt, med at «vårt» næringsliv skal styrkes. Det skal gi flere arbeidsplasser, mer vekst og bedre konkurransekraft. Under forberedelsene til TTIP-forhandlingene er det tydeligere enn noen gang: Dette er ikke stat mot stat, men storselskapene mot folk, mot arbeidere og mot natur.

Oppmerksomheten rundt frihandelsavtalen mellom EU og USA vil øke i året framover. Her er forhandlingslederne for henholdsvis EU og USA, Ignacio Garcia Bercero (t.v) og Dan Mullaney.

FOTO: EPA/OLIVIER HOSLET

>> Handels- og investeringsbeskyttelsesavtaler som TTIP presenteres gjerne som "regler for handel" men realiteten er at regjeringer forplikter seg til ikke å regulere. Det er ikke-regler som binder dagens og kommende politikere til masten.

Ny miljøpolitikk kan hindre selskapene profitte. Hvis det ikke er vitenskapelig bevist at reglene er nødvendige, kan de ikke innføres. Det samme gjelder eksisterende regler. Hvis de er mer handelshindrende enn nødvendig for å oppnå formålet, det vil si at de må være basert på vitenskapelige prinsipper, dersom TTIP vedtas. Førre var-prinsippet vil ikke bli akseptert.

Retten til profitte

Investorbeskyttelse er kjernen i TTIP. Med en såkalt «Investor-stat»-tvisteløsning forplikter regjeringer seg til å la utenlandske selskaper få lov til å utfordre nasjonalt lovverk, og kreve erstatning.

Tre handelsjurister i et internasjonalt tvistepanel beslutter i lukkede rom om nasjonale regler er handelshindrende. Det er disse tre som dømmer land til å fjerne reglene og betale erstatning for påført inntjeningstap. Beslutningen kan ikke ankes.

Hvis Phillip Morris er misfornøyd med norsk tobakkslovgivning, kan selskapet utfordre loven i det norske rettsvesen. Norske domstoler ser på relevante norske bestemmelser og begrunnelser for lovgivingen, og de ser på ulike internasjonale avtaler som Norge er forpliktet av.

Hvis England ønsker å innføre et tilsvarende tobakkslovverk - som faktisk er under planlegging - kan landet bli dømt til å betale erstatning til Phillip Morris for å hindre deres profitte. På grunn av en pågående sak mellom Australia og Phillip Morris, har England satt sitt lovarbeid i bero. Reguleringsviljen svekkes under slike investorerregimer.

Det svenske energiselskapet Vattenfall har ved to anledninger trukket Tysklands miljøvedtak inn for en slik tvisteløsning. Første gang ble det et hemmelig forlik. Den siste er Tysklands vedtak om å utfase atomkraft, etter Fukushima-ulykken i Japan. Vattenfall krever cirka 1,4 milliarder euro i erstatning av det tyske folk for dette vedtaket.

I USA er sivilsamfunnsorganisasjoner redd for at TTIP vil gi rom for at finansselskapene skal utfordre de nye Wall Street-reformene som ble innført etter finanskollapsen i 2008.

Storselskaper i EU og USA samarbeider

>> En kunne tenke seg at selskapene på hver side av Atlanterhavet konkurrerer, men når det gjelder å fjerne lover som hemmer deres fortjeneste, er de skjønt enige.

Business Europe har gått gjennom hemmende politikk i USA, tilsvarende har US Chamber of Commerce gått gjennom handelshemmende regler i EU.

I dialogen har Business Europe også bedt amerikanskbaserte selskaper om å angripe politikk som de ikke har klart å stanse på grunn av europeiske politikere, og vica versa. I tette og hyppige forberedende møter med EUs handelskommisær og USA sin handelsforhandler, har de blitt enige om en rekke tiltak.

I «Brave New Transatlantic Partnership» står det hvilken pris storselskapene har satt på hvor mye profitt som EUs lover hindrer. Eksempelvis som EUs kjemikaliereregulering (REACH), miljø- og sikkerhetskrav på biler, helse- og miljøstandarder for mat, samt ulike Finansreguleringer – slik som sentralbankens tilsyn med banker og finansinstitusjoner.

Lekkede dokumenter, analyser og nyhetssaker

legges fortløpende ut på nettstedet www.bilaterals.org.

EU på defensiven allerede

EU-kommisjonen understreker at det er nødvendig å ha kontroll med kommunikasjonen om TTIP. De sier at avtalen handler om å «fjerne toll og unødvendige regler og byråkrati».

Videre loves det 10 millioner nye jobber i EU og en vekst i EU på 120 milliarder euro, som skal tilsvare så mye som 545 euro, eller 4500 kroner per husstand. EU-landene må passe seg for å ikke komme inn i en defensiv posisjon med å måtte forsvare hva avtalen ikke handler om – for eksempel svakere forbruker- og miljøregler.

Også investor-stat-tvisteløsningsordningen skal tones ned, følge EU-kommisjonen. De folkevalgte og media må ikke forpurre forhandlingene, sier den danske Europaminister Nick Hækkerup til tidsskriftet Notat i Danmark.

Men allerede 22. januar 2014 kom kommisjonen på defensiven. Kommisjonene tar pause i forhandlingene om investorerrettighetene, og setter ned et bredt sammensatt utvalg.

Relevant for Norge?

På Utenriksdepartementets hjemmeside står det at regjeringen vil bruke alle kanaler for å få innflytelse på forhandlingene. En EFTA-embedsmannsdelegasjon har vært i Washington for gi innspill på at USA bør lytte til EFTA-landene i forhandlingene.

Videre vil regjeringen bruke vanlige kanaler gjennom EØS-komiteen. Det er også etablert en tverrdepartemental arbeidsgruppe om tilsvarende EFTA-avtale med USA. Det er god grunn for å være bekymret for demokratiet også i Norge. ■

TTIP

- TTIP er en handels- og investeringsavtale som forhandles mellom EU og USA
- TTIP er en forkortelse for «Transatlantic Trade and Investment Partnership»
- Forhandlingene startet opp i juli 2013, og er ennå ikke avsluttet
- Den fjerde forhandlingsrunden foregår i Washington DC i USA i mars

---

BIDRAGSYTERE

BENEDIKTE PRYNEID HANSEN er avtroppende leder for Attac Norge.

EIVIND HAGEBERG er statsviter, langvarig Attac-medlem og utreder for agrianalyse.

HELENE BANK er spesialrådgiver i For Velferdsstaten og talsperson i Handelskampanjen.

PETTER SLAATREM TITLAND er redaktør i utveier og nestleder i Attac.

SJUR CAPPELEN PAPAZIAN er blogger, politisk aktivist og ungdomsskolelærer.

TERJE KARLSEN er webredaktør for FN-sambandet. Han har sittet i Utveier-redaksjonen siden 2007.

TORE ISUNGSET STØVE er styreleder i Latin-amerikagruppene (LAG) og koordinator i Handelskampanjen.

TIMOTHY A. WISE er forskningsleder ved Global Development and Environmental Institute ved Tufts University, og forsker på jordbruk, global oppvarming og retten til mat.

LISE RØDLAND er styremedlem i Attac og sitter i koordineringsgruppen til Handelskampanjen.

B ØKONOMI
ÉCONOMIQUE

Returadresse:
Utveier c/o Attac
Kolstadgata 1
0652 Oslo

posten

ADRESSATEN
BETALER
FOR SENDING
I NORGE

DISTRIBUERES AV
POSTEN NORGE

MELD DEG INN I ATTAC I DAG!

Send en SMS med kodeord ATTAC til 2030 eller gå inn på www.attac.no/bli-med/